

АКСІОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА УКРАЇНСЬКОЇ АГІОГРАФІЇ У ЦЕРКОВНІЙ ТРАДИЦІЇ Й ОСВІТНІЙ ПРАКТИЦІ

Лапно В. В.

ВСТУП

Входження України у світовий освітній простір визначає провідні тенденції реформування та розвитку системи вищої освіти. Становлення багаторівневої системи підготовки фахівців, збагачення сучасними інформаційними технологіями, інтеграційні процеси, покликані сприяти посиленню гуманітарної спрямованості вітчизняної вищої освіти.

Особливої актуальності проблема гуманітаризації освіти набуває в умовах педагогічного ЗВО, позаяк від рівня професійної підготовки та духовності майбутніх вчителів безпосередньо залежить цивілізаційний та культурний прогрес наступних поколінь.

У пошуках ефективних засобів навчально-виховної діяльності педагоги все частіше звертаються до культурної спадщини, справедливо вважаючи, що духовні цінності, які пройшли випробування часом, синтезували кращий досвід предків, а відтак взмозі посприяти вихованню сучасної молоді. Яскравим прикладом може слугувати агіографічна література, адже крім релігійного та сакрального змісту вона концентрує у собі значний виховний потенціал. Оскільки саме в ній послідовно та докладно відображено шлях духовного вдосконалення людини.

Хоча сьогодні повсюдно вітається прилучення молоді до культурних традицій християнства, використання агіографії як засобу виховання пов'язане з низкою труднощів. Це зумовлено тим, що сучасним педагогам малознайомі тексти житій святих та джерела присвячені науковому вивченню агіографії. Як наслідок – відсутність методик впровадження агіографічної літератури в освітній процес та повна (або майже повна) відмова від ознайомлення школярів із житіями святих. Ситуація, що склалася, вказує на потребу знайомства майбутніх педагогів з агіографією в рамках програми професійної підготовки.

Мета дослідження: полягає у визначенні аксіологічної парадигми вітчизняної житійної літератури та передумов її інтеграції у процес духовного розвитку зростаючого покоління.

1. Філософська інтерпретація «житій» святих як аксіологічної парадигми становлення особистості

Сучасна доба незалежної України визначається відродженням духовно-етичних вартостей. І на цьому шляху надзвичайно важливо не оминати, не розгубити чи не дооцінити те, що залишили нам у спадщину наші духовнобагаті предки. Яскравим зразком духовної величі Людського Буття постають «житія» святих.

Тривалий час житійна література залишалась поза увагою науковців. Лише наприкінці ХІХ ст. у своїх наукових пошуках до «житій» почали звертатись історики (М. Грушевський), літературознавці (Д.Чижевський), етнографи (І.Огієнко). В період пануючого атеїзму «житія» як різновид стародавньої літератури були нещадно критиковані тогочасними вченими. Тепер, коли українські філософи звернулись до проблем визначення й утвердження провідних вартостей сьогодення, постала потреба повернення, осмислення та збереження аксіологічної парадигми сконцентрованої у житійній літературі.

Першопочатківцем у справі філософського аналізу житійної літератури став видатний український філософ В. Горський. Низка філософських творів відомого науковця була присвячена визначенню категорії «святість». В. Горський розкриває глибинний духовний сенс святості, її прояви, передумови та найвищу мету. Центральним поняттям, через яке філософ розкриває сенс святості, є поняття смиренномудрості. В монографії «Святі Київської Русі» філософ визначає смиренномудрість, по-перше, як чесноту, що протистоїть гордині (неправедному самостверженню бездуховної істоти); при цьому славолубство розглядається як основна форма погорди. По-друге, смирення є передумовою здобуття благодаті Святого Духа та проявом наявності такої благодаті. Смиренномудрість виявляється як міра обоження людини, як духовна антиіндивідуалістична інтенція, що «подвигає взяти на себе тягар відповідальності за гріхи цілої людськості»¹. В останній характеристиці В. Горський вбачає чи не найголовніший моральний урок смиренномудрості. Автор додає, що остання є внутрішньою потребою, а не зовнішньою демонстрацією, і смирення засвідчують не словами, а ділами на шляху обоження.

Спіраючись на історичні, богословські, літературознавчі здобутки минулого звертаємось до передумов виникнення культу святих та філософське осмислення життя та «житія» святих, як прояву діалектичної суперечності між реальним та ідеальним. Відтак розв'язання означеної суперечності дозволить виявити аксіологічну парадигму житійної літератури.

¹ Горський В. Святі Київської Русі. Київ: Абрис, 1994. С.8.

Поняття про святість як стан духовної довершеності сформувався вже на перших етапах становлення релігійно-аксіологічного світогляду людини. У процесі виокремлення і становлення спочатку національних, а згодом і світових релігій, поняття святості отримало статус загальнорелігійної категорії, яка є сутнісною характеристикою повноти Божественного буття. Водночас святість передбачала онтологічну прилученість відносного буття до абсолютного, стан освячення земного світу Божественним світлом. Згодом християнські теологи тлумачили категорію святості як стан людського ества вільного від гріха і відкритого для прийняття Божественної благодаті.

Щодо визначення поняття «святий» відносно певної людини, то воно утворилося набагато пізніше, і кожна релігія надавала даному поняттю самобутні властивості, які притаманні саме цьому релігійному віровченню, хоча всі релігійні течії погоджувались в одному – святий це особлива людина, яка через духовний досвід та удосконалення у вірі досягла Божої благодаті.

Християнство визначило критерії святості людини на основі Святого Письма. Вже у Старому Заповіті чітко сказано про те, що людина, яка неустанно перебуває у пошуках Богопізнання і живе згідно Божих Заповідей, прилучається до Божественної Святості, і тому з повним правом може називатися святою (Втор.33:2-3; Пс.31:24; Прип.2:6-9). Таке тлумачення змісту старозавітних книг сприяло пошануванню в іудаїзмі тих біблійних осіб, котрі пройшли складний шлях випробувань Господніх та отримали привілей Богоспількування, а також дари чудотворіння і пророцтва.

Новозавітня частина Біблії більш виразно окреслює елементи святості у людському житті. Хоча в Євангеліях не вживається слово «святий» щодо людини, але Христос закликає: «Отож будьте досконалі, як досконалий Отець ваш Небесний!» (Мт.5:48). Цим самим заохочує до вдосконалення, як вірного способу освячення Божою благодаттю. Водночас Євангеліє навчає про вшанування тих, хто провадить праведне життя. (Мт.10:40; Ів.15:14).

В книзі «Дії святих апостолів» та в апостольських посланнях слово «святі» застосовано до перших послідовників Христа, які здійснювали проповідь Євангелія і терпіли гоніння, і страждання в ім'я Спасителя. (Дії 9:13; 26:10). Зокрема у посланні Апостола Павла до Римлян неодноразово підкреслюється потреба у вшануванні та потильній допомозі людям, що присвятили своє життя на служіння Христу. Таких людей Ап. Павло називає святими: «Святим у потребі помагайте і дбайте про гостинність» (Рим. 12:13), «А тепер я йду до Єрусалиму послужити святим, бо Македонія і Ахая визнали за добре подати деяку поміч незаможним святим, що в Єрусалимі живуть» (Рим 15:25-26),

«Поручаю вам Фиву, сестру нашу, служительку Церкви в Кенхреях, щоб ви її прийняли в Господі, як личить святим та, щоб допомогли їй у кожній справі, в якій тільки вона б вас потребувала, бо вона багатьом стала у пригоді та й мені самому» (Рим. 16:2).

З вищенаведених біблійних цитат видно, що видатні діячі первісної Церкви отримували належну шану ще за життя. Але найбільшу шану у первісних християн отримали ті, хто віддав своє життя під час гонінь на проповідників Христового віровчення. Святе Письмо містить декілька оповідань, в яких ретельно описані тяжкі тортури та героїчна смерть першомучеників Христової Церкви. Саме їм надається першість у визнанні їх святості.

В останній книзі Біблії – Об'явленні Святого Івана Богослова неодноразово мовиться про перебування святих у Царстві Небесному. Апостол Іван при описі видінь, які були явлені під час його перебування у засланні на острові Патмас, надає визначне місце святим, віра, молитви і мучеництво яких нагороджується прославленням у Небі. (Об. 8:3-4).

Отож Біблія постала визначальним чинником у процесі становлення культу святих, позаяк першими святими визнаними Церквою були саме ті, про кого сповіщають автори як Старого, так і Нового заповіту. Наприклад: патріархи Абраам, Ісаак, Яків, пророки Ісайя, Єремія, Даніїл; Батьки Присвятої Діви Марії – Яким і Анна; названий батько Ісуса – Йосиф; апостоли та учні Христові, жінки-мироносиці, а також першомученик Степан та ін.

Історики зазначають, що до V ст. християни не вживали термін «святий» до тих вірних, які своїм праведним життям і мученицькою смертю прославили ім'я Христа. Однак уже перші християнські письменники св.Кіпріан та Тертуліан у своїх історичних творах писали про те, що вже в другому сторіччі по Христі, Церква шанобливо зберігала і передавала наступним поколінням оповіді про подвижників-християн, які особливо старанно виконували Христовий заповіт у служінні ближнім. Перші християни вважали, що Бог бажає прославити своїх вірних і на їх прикладі навчити християнському життю, основою якого була моральність і самопожертва².

У перші віки нашої ери християнство перебувало в складних стосунках із державною владою. Нерідко непорозуміння між Церквою та римським суспільством переходило у гострий конфлікт, наслідком якого були переслідування і страта вірних християн. Таке непримириме протистояння сприяло утвердженню у первісній Церкві культу мучеників-християн, які мужньо зносили тортури і добровільно

² Лаба В. Патрологія. Львів: Свічадо, 1998. С. 168.

приймали смерть, не відрікшись від своїх переконань. Церква з особливою шаную ставилась до пам'яті мучеників, бо вбачала безпосередню дію Святого Духа, яка допомагала людській природі переносити нелюдські страждання. Разом з тим смерть мучеників-християн ставала незаперечним доказом правдивості християнського віровчення і нерідко була стимулом до прийняття християнства його найзапеклішими ворогами. Климент Олександрійський († 216) писав, що своєю смертю мученик не тільки завойовував Царство Боже для себе, але його заслуга допомагала іншим християнам досягнути спасіння.

Напевно думку Климента поділяло багато християн, бо як констатує видатний історик Церкви Євсевій Кесарійський († 340) у IV ст. вже була розроблена чітка доктринальна система, щодо заступництва мучеників, які перебувають безпосередньо перед Престолом Божим і прохають Господа у потребах тих, хто їх про це просить у молитвах. Таке розуміння заступницької ролі обранців Божих було схвалене на двох помісних соборах – Гангрському (341р.) та Леодікійському (361 р.)³.

Коли минув період переслідувань і християнство отримало статус державної релігії, церква поставила перед собою завдання охристиянізувати народи, що перебували як під владою римської імперії, так і за її межами. Для цього потрібні були люди, які завдяки своєму духовному досвіду та моральним якостям зуміли б завоювати прихильність поганських народів та просвітити їх Євангельською істиною. І такі люди найшлись. Вони безстрашно відправлялись у незнані краї для проповідницької діяльності. Нерідко ревні місіонери були страчувані ватажками диких племен. Однак вірні Заповіту Христа (Мт 28:19-20) встигали запалити іскру віри і залишати після себе послідовників із числа поганського народу. Новонавернені продовжували місіонерське служіння свого загиблого наставника. Але згодом (де раніше, де пізніше), християнство приймав і сам правитель-поганин, і тоді охрещення свого народу ставало справою його життя. Кожен новоохрещений народ вважав за свій обов'язок вшановувати як чужоземного прибульця-християнина і його перших послідовників, так і володаря, який спрямував свій народ на християнський шлях. До нашого часу дійшов культ вшанування святих-місіонерів: Святого Патріка – місіонера Ірландії, Святого Боніфація – місіонера Англії та багатьох інших.

У час укорінення і розвитку християнства, вірні почали вшановувати осіб, які хоч і не відзначились подвигом мучеництва або місіонерства, але були самозреченими служителями на благо Христової Церкви. Найчастіше це були представники чернецтва, адже сама ідея монашого

³ Лаба В. Патрологія. Львів: Свічадо, 1998. С. 12.

життя передбачала відхід від буденності і присвячення себе на духовне самовдосконалення і допомогу ближнім. Але історія знає і багато мирян, які своїм праведним життям заслужили прижиттєвого і посмертного пошанування. Своїм прикладом вони переконували у тому, що людина, яка бажає жити за Божими приписами, може досягнути вершин праведності незалежно від життєвих обставин. Саме до таких праведників і звертались вірні у своїх молитвах, сподіваючись на те, що святі, пройшовши земний шлях, добре розуміють їх потреби, і тому радо нададуть своє заступництво і принесуть за них молитви перед Богом.

Протягом всього Середньовіччя богослови розробляли концепцію цілісності Церкви, об'єднуючи її земну і небесну субстанції. З цього випливає, що існує надприродний зв'язок між усіма членами Церкви, яка охоплює як християн у життєвій дорозі до Божого Царства, так і тих, які вже в ньому перебувають. Окрім небесного заступництва святим надається почесна роль бути зразками християнського життя. Така доктринальна система була схвалена на сьомому Вселенському Соборі у 787 році.

Утвердження культу святих у християнстві вимагало певних регуляторних заходів зі сторони церковної ієрархії щодо визнання святості тої чи іншої особи. Це зумовлено тим, що ініціатива у поклонінні певному святому нерідко походила не від церковної влади, а від мирян, які прижиттєво знали визначного подвижника чи мученика, і після його смерті звертались до нього в молитвах, передавали оповіді про його праведне життя, шанобливо зберігали його речі. Але таке пошанування носило локальний характер і не завжди виходило за межі тої місцевості, де був знаний обранець Божий. У часи раннього середньовіччя новоохрещені народи ще не забули свого язичницького минулого і, як наслідок сталося так, що святі почали виконувати функцію багаточисленних богів поганського пантеону. Народ переніс на святих усі прикмети, які до того приписувались кожному з богів. І тому пошанування святого зводилось до повторення ритуалів, присвячених на задобрення того чи іншого божка.

Церковна влада була невдоволена таким станом справ, бо остерігалась того, що вірні неналежним чином вшановують самого Бога у Пресвятій Трійці, і цим припускаються гріха богохульства. Тому Отці і Вчителі Церкви прикладали всіх зусиль, щоб докладно пояснити своїй пастві істинний зміст вшанування святих та заохотити їх до відречення від своїх поганських традицій. З метою гідного пошанування святих Церквою було впроваджено канонізацію – особливий акт церковної влади, за яким померлий подвижник віри і благочестя визнається святим. За одними даними певний порядок канонізації склався у X ст., а за іншими канонізування було відоме ще у VII ст.

До розколу 1054 р. не було особливих розбіжностей щодо процесу канонізації. Це був тривалий процес, початок якому надавав помісний собор, що приймав рішення розпочати підготовку до канонізації певного визначного подвижника, який на думку Синоду міг бути зарахованим до лику святих. Обиралась спеціальна комісія, яка проводила ретельні дослідження і представляла результат на помісний собор. Помісний собор у свою чергу перевіряв представлені комісією матеріали і відповідно до висновків, або затверджував (тобто канонізував), або заперечував, або на певний час відкладав канонізацію даного кандидата.

На момент канонізації потрібно представити результати проведеної роботи, що узагальнювалась у «житії» з докладним описанням прижиттєвих і посмертних чудес, яких у Католицтві має бути як мінімум два, а у Православ'ї три (з врахуванням чуд, що творились на місці упокоєння святого). А також пишеться ікона, складається молебень та окрема молитва, у богослужбові книги включається тропар на честь новоканонізованого, визначається день (або дні) пам'яті. Зазвичай обирають день успіння, день відкриття мощей, або день перенесення мощей святого до храму. Православна церква дотримується звичаю, згідно з яким новоканонізований святий отримує свій святигельський статус у відповідності з житійним подвигом. Наприклад, святий, що за життя був у сані єпископа іменується святигелем; засновники монастирів чи ченці-пустельники у чині святих отримали назву преподобних; вірні, які терпіли переслідування і насилля внаслідок відкритого сповідання Християнства почитались сповідниками; ті, хто був закатований і страчений, але не відрікся своєї віри – мучениками.

В переважній своїй більшості святими ставали представники з чернецтва та духовенства. Адже присвячуючи своє життя на служіння Богу і людям, ченці і священники натхненні Божою Благодаттю проходять складний шлях духовного вдосконалення, досягають такої стійкості у вірі, яка наділяє їх надприродною силою чудотворіння, що за їх життя, або навіть після їх смерті, здатна творити добро, доводячи цим їх святість. Щоправда вчені атеїстичної доби, не затруднюючи себе пошуками духовної сутності подвижницької діяльності святих, будують цілу теорію про те, що святими ставали представники духовенства лише тому, що вони відносились до пануючих класів в суспільстві. Цим атеїсти вульгаризують саме поняття святості, паплюжать святі духовні цінності. Святими духовними цінностями вважаються:

- перенесення любові до самого себе на любов до людей;
- проповідництво Божої Істини;
- самовіддане служіння во Славу Божу;
- Божественне Осяяння;

– здатність до чудотворення.

Святими християнство визнає реальних людей здебільшого з числа ченців та священників, які були через їх подвижницьку діяльність канонізовані, тобто визнані святими. За церковною традицією життя святих повинно бути описано у літературних творах, які називаються «Життями Святих». «Життя» – історичні за змістом та літературні за формою письмові твори, завдяки яким:

- 1) засвідчується факт існування непересічних духовнодосконалих людей;
- 2) описується їх життєвий шлях;
- 3) визначаються мотиви та причини їх святості;
- 4) досліджується моральний вплив святого на духовне здоров'я суспільства.

Діалектика проблеми полягає в тому, що «життя» не є дзеркальним відображенням того реального життя, яке довелося прожити тому чи іншому святому. Відомо, що святими не народжуються, і ними можуть стати далеко не всі люди. Але деякі з них, а саме ті, які через набуття духовної досконалості та міцності у вірі, змогли досягнути надзвичайної сили чудотворіння добра (зцілення, визволення з полону, оправдання безвиннозасуджених, перемоги слабких над сильними тощо).

В дійсності життя тих, хто стали святими, небагато чим відрізнялося від тогочасного життя інших людей. Тим, кого згодом визнали святими, так само як і звичайним людям, доводилося реально стикатись з добром і злом, переживати повсякденні прикрощі та радощі, турбуватися про хліб насущний, а багатьом з них були притаманні жага до багатства, до влади, прагнення слави. В цьому ми можемо пересвідчитись, вивчаючи літописні та інші документальні джерела, в яких описується світське життя та політична діяльність тих видатних постатей історії, які були причислені Церквою до лику святих. Але всупереч іншим документальним джерелам, «життя» акцентують увагу лише на тих сторонах життєпису цих людей, які вказують на їх святість. Всі «життя» святих були написані з певною метою – показати у найкращому світлі життєвий шлях і духовну досконалість канонізованих Церквою особистостей, обґрунтувати з християнської точки зору їх чудотворну силу. Тому багатьох з цих особистостей стали почитати святими лише після їх смерті, або з плином декількох століть по завершенні їх земного життя.

Відтак ми виявляємо суперечність між реальним життям представників сонму святих, та описанню їх життя у житійній літературі. Це типова діалектична суперечність реального та ідеального.

Суть цієї суперечності полягає в тому, що в реальному житті далеко не всі святі чинили так, що б їх можна було вважати святими. З іншої сторони, життя багатьох тисяч праведників, на жаль не стало предметом висвітлення в творах житійної літератури. Тому, цілком виправданим є запровадження, як Східною, так і Західною церквою дня почитання всіх святих – прославлених і непрославлених. Прикро, що цю суперечність повсюдно використовують апологети войовничого атеїзму та сектанства, компрометуючи добре ім'я святих.

Позв'язати цю суперечність на історичному ґрунті є справою безнадійною, позаяк достеменно нікому невідомо як насправді відбувалися ті чи інші події, в яких саме ситуаціях знаходилась людина, здійснюючи певний вчинок, якими мотивами вона керувалася при тому, і до яких наслідків прагнула. Для нас важливими є ідеї, які через «житія» святих проповідують їх автори. Використовуючи реальні події та факти з життя святих, автори житійної літератури, свідомо ідеалізуючи їх життя, прагнуть показати в образах святих взірці духовної досконалості і моральної чистоти. Будучи лише наближенням відображенням життєвого шляху святих, кожне «житіє» являє собою образну дорогу від скверни будденності до величі ідеалу. Вивчаючи «житія» святих, ми восходимо стежинами подвижництва, проповідництва, служіння і мучеництва до вершин увінчаних ідеалом святості. Ідеал святості представлений в житійній літературі визначається як взірець моральної досконалості, при тому, що самі «житія» святих є цілеспрямованною ідеалізацією життя реальних подвижників, проповідників, служителів і мучеників. Саме ідеалізація є тою синтезою, за допомогою якої в житійній літературі здійснюється діалектичне вирішення між реальним та ідеальним, між історичним та моральним, між загальнолюдським і Божественноблагодатним.

Водночас слабкою стороною житійної літератури є надмірна ідеалізація життя святих. Це призводить до відриву ідеалу від реального життя людей. Тому, практичне значення діяльності святих житійна література зводить до акту чудотворення, коли віруючі, звертаючись у молитвах до трансцендентного образу святого (через його ікони, фрагменти мощів та особисті речі), надіючись на чудо, сподіваються на допомогу. Так, «житія» свідчать про численні випадки, коли чудотворна сила святих допомагає віруючим вижити, зцілитись, подолати житейські труднощі, і цим самим зміцнитись у вірі в Бога і моральній досконалості святих. Важливо довести, що чудотворення святі набувають через їх добродієвну і самовіддану діяльність во ім'я Бога і для блага людей, що причиною чудотворної сили їх образу є їх праведне життя. Для релігієзнавчого дослідження (на відміну від теологічного) цінним є не стільки вивчення надприродної сутності чудес, скільки

усвідомлення морального впливу «житій» святих на практичне життя. Адже кожен віруючий завдяки житійній літературі матиме перед собою відповідний ідеал духовної досконалості і моральної чистоти, щоб прагнути реалізувати його у власному житті. Вивчення «житій» святих засвідчує – основа святості полягає у непохитній вірі у Бога, яка спонукає святих діяти у відповідності з всезагальним законом любові. Заповідь: «Возлюби Господа Бога всім серцем твоїм, всією душею твоєю, і всією думкою твоєю. Возлюби ближнього твого, як самого себе» (Мт.22:37,39) для святих є (а для кожного з християн має стати) не просто психологічною установкою, а способом мислення, мовлення, діяння. В дослідженнях житійної літератури доконче потрібно зосередитися на висвітленні життєдіяльності святих як дороги практичного втілення моральних вартостей. «Житія» за допомогою яскравих прикладів доводять, що ця дорога пролягає через добротину діяльність, а саме: доброзичливість до людей; служіння потребуючим; зцілення недужих; самопожертва заради інших; скромність та поміркованість в бажаннях.

Так, за допомогою житійної літератури можна визначити шляхи реалізації морального ідеалу. Практична цінність «житій» святих полягає саме в тому, що кожен свідомий християнин має змогу усвідомити власну недосконалість та вбогість духу, повинен прагнути орієнтувати своє життя відповідно до життя святих, намагатися хоча б подібно діяти так, як описано в житійній літературі. Саме через реалізацію моральних вартостей відображених житійною літературою, можна уникнути певного відриву морального ідеалу від практичного життя суспільства. І цим самим подолати суперечність між ідеальним та реальним.

2. Передумови інтегрування агіографії у процес духовного розвитку майбутніх педагогів

За всіх часів життя святих виступали засобом морального виховання, оскільки в них найбільш рельєфно відображені універсальні моральні цінності та чесноти. На українські землі агіографія приходить у південнослов'янських (болгарських та сербських) перекладах із Візантії разом із прийняттям християнства у X ст. Першими збірками житій були так звані місяцеслови, тобто книги для читання «по місяцях». Четві Мінеї містили значний корпус житій святих, розташованих по місяцях і днях богослужбового року від вересня до серпня, що охоплювали чи не найбільшу частину читання Давньої Русі-України. У місяцесловах розташовувалися короткі житія у порядку річного кола за днями спомину святих.

Вже у XI ст. з'являються перші оригінальні житія українських святих: «Похвала св. Борису і Глібу», «Житіє Феодосія Печерського», складені Нестором-літописцем, а також «Оповідь про Бориса і Гліба» невідомого автора. Самобутність української агіографії проявилась у тому, що першими українськими канонізованими церквою святими стали саме князі Борис і Гліб. Увага їх агіографів зосереджена на вирішенні проблеми свободи та потреби з християнських позицій. Поставлені в умови, за яких вони можуть чинити опір мукам, Борис і Гліб свідомо цього не роблять і віддають себе в руки мучителям. Їхня смерть не була смертю за віру – князі, вбиті Святополком «Окаянним», стали жертвою феодальних княжих усобиць. Відтак українська церква з перших днів свого існування виявляє новий чин святості невідомий іншому християнському світу – страсотерпство. Особливе і загальнонаціональне шанування страсотерпців свідчить, що українська церква не робить різниці між смертю за Христа (мучеництвом) і жертвним закланням у наслідуванні Христа, непотвильненням смерті (страсотерпством). В ПЦУ і УГКЦ за чином страсотерпців проходять канонізацію жертви репресій XX ст.

Жанр патерика займає особливе місце в агіографічній писемності, починаючи з XIII ст. Крім житійного матеріалу, до патерикових збірок включаються вислови святих отців-подвижників. А сам житійний матеріал тут осмислюється трохи інакше, ніж у звичайних житіях. Якщо звичайні житія відображають зразковий життєвий шлях подвижника, щоб дати зразок наслідування читачам-християнам, то патерикові оповіді, або т.зв. патерикові новели, зосереджують увагу на дивному, незвичайному, суто індивідуальному в житті та вчинках святого⁴.

Потужний поштовх агіографічному розвитку дало XVI ст. Канонізація групи нових святих на Соборах 1547-1549 р.р. викликала пошавлення агіографічних переказів та соборне дослідження їхнього життя. Тоді ж митрополит Макарій вирішує грандіозне завдання: збирає та об'єднує всі відомі на той час і визнані Церквою житія у спільне склепіння – Великі Четьї Мінеї. У XVII–XVIII ст., продовжуючи працю Макарія, свої варіанти житій укладає митрополит Дмитро Туптало. При цьому агіограф робить критичну редактуру житій, звіряє списки з грецькими та латинськими першоджерелами, пропонує низку нових перекладів. Мінеї митрополита Дмитра з XVIII ст. і до нового часу стають основним агіографічним корпусом православної Русі-України,

⁴ Ісіченко І. Друковані видання Києво-Печерського патерика як явище української барокової агіографії. *Українське літературне барокко: зб. наук. праць*. Київ: Наукова думка, 1987. С. 221.

набувають надзвичайної популярності – особливо у народному середовищі.

Подібно до іконографії та церковного мистецтва загалом, агіографія підпорядкована канону, якому мають відповідати зразки жанру. Канон визначає певні словесні та композиційні трафарети в описі життя святого, чіткий жанровий етикет. Етикетний канон життя складається з передмови і короткої післямови агіографа, що обрамляють основне оповідання, яке включає кілька обов'язкових аспектів.

Щодо включення святого до суспільного життя, то тут простежується певна дуальність – від самозреченого служіння ближнім та перебування в гушавині історичних подій до повного багаторічного усамітнення в печері чи пустелі. На наш погляд, це обумовлено двома факторами.

По-перше, життя писалися про різних осіб, які незалежно від свого соціального статусу чи громадянської позиції були визнані святими. Підтвердженням цього є система чинів – поділ святих на групи. Наслідуючи грецьку традицію, у вітчизняній агіографії крім мучеників, стратотерпців і блаженних, утвердився також ряд інших чинів святості: преподобні – ченці; святителі – єпископи; рівноапостольні – монархи і князі, що хрестили свої народи (князь Володимир) або готували їх хрещення (княгиня Ольга); священномученики – мученики, які перебували у священничому чи єпископському сані; безсрібники – святі, що особливо прославилися своєю безкорисливістю (римські лікарі III ст. Косма і Даміан); праведні – святі з-поміж мирян і «білого», не чернечого духовенства, що не прийняли мучеництва; благовірні – благочестиві князі та монархи, заступники за свій народ перед Богом та захисники віри.

По-друге, відхід із суспільного життя не означав відмову святого молитися за порятунок та потреби світу. Адже в церковній традиції цей вид служіння вважався більш дієвим, ніж безпосередня допомога.

У процесі вивчення соціальної значущості прикладів життєдіяльності святих, описаних у православній агіографії, виникає питання про значення соціального служіння у здобутті святості. Відповідь ми знаходимо не в самих життях, а у патристичних джерелах. Наприклад, визначення святості у вченні Симеона нового Богослова про те, що «Похвалу і задоволення святих становлять – православна віра і добродієсне життя, і третє – дари Всесвятого Духа»⁵.

⁵ Преподобний Симеон Новий Богослов: життя і подвиги значущого духовного лідера православ'я. URL: <https://patriarchia.org.ua/molytva/prepodobnyj-symeon-novyj-bogoslov-zhyttya-i-podvygy-znachushhogo-duhovnogo-lidera-p>

Сучасні православні мислителі підтверджують істинність цієї тріади, спираючись на досвід історичних подій ХХ ст. На їхню думку, віра стоїть на першому місці, бо в роки червоного терору мільйони людей були закатовані, але за Христа – тисячі. Церква ж прославляє лише тих, хто постраждав саме за віру. Новомученики, перебуваючи у таборах та в'язницях, не озлоблялися в цих нелюдських умовах, а й допомагали іншим, зміцнювали в людях віру, мужність, втішали, захищали. Це все стосується другої частини визначення прп. Симеона: умова визнання святості людини – це її «добродійне життя».

Щодо третьої частини визначення святості «дари Всесвятого Духа», то й про це неодмінно і наскільки можна докладно оповідають автори житій. Також і сповідники Христові у своїх спогадах писали, що саме у в'язницях та таборах їх осіняла та покривала така благодать Божа, якої вони раніше ніколи не відчували.

Єпископ закликає до самовдосконалення особистості. При цьому вдосконалення її духовного світу супроводжуватиметься здобуттям чеснот (розсудливість, милосердя, мужність, поміркованість та ін.), що зумовлюють модель соціальної поведінки святого. Третя складова святості передбачає сходження на більш високий духовний рівень, що сприяє набуттю надлюдських здібностей (чудотворення, пророцтво). Набуття таких здібностей значно збільшує потенціал соціального служіння святого, оскільки наділення ними дозволяє допомагати в ситуаціях, нерозв'язних звичайними способами (лікування, викриття). Саме тому багато святих були шановані прижиттєво.

Отже, у житіях розкривається шлях особистісного самовдосконалення, що передбачає духовне творення та діяльне служіння. Під духовним творенням розуміємо молитви за ближніх, проповідництво, написання корисних книг тощо. Описані в житіях приклади діяльного служіння святих вражають своєю різноманітністю – від безкорисливих вчинків у підлітковому віці, до прийняття добровільної смерті в ім'я спасіння ближнього. І духовне творення та діяльне служіння є формами соціального служіння, зафіксованого в житіях святих. Це і є вирішальною передумовою в утвердженні тези, що агіографія має посісти гідне місце у системі моральних орієнтирів зростаючого покоління.

Припущення про необхідність поглибленого вивчення агіографії майбутніми педагогами підтверджує аналіз освітніх програм спеціальності «Українська мова і література». Наприклад, курсом «Давня українська література» передбачено вивчення теми «Літописання. Агіографія. Промовисте красномовство. Перекладна література». Аудиторне вивчення цієї теми розраховане на 2 академічні години. Самостійна робота студентів полягає у прочитанні Житія

Феодосія Печерського, роботу з картою Київської Русі-України, пошук та вивчення фотоальбомів присвячених Києву та Києво-Печерському монастирю.

У методичних рекомендаціях наголошено на важливості історичного контексту у вивченні пам'яток давньоукраїнської літератури. Необхідно знайомити студентів з історичними подіями, які викликали до життя певні літературні тексти. Особливу увагу викладач має приділити наступним питанням: 1) взаємини Русі-України, Візантії та південних слов'ян у домонгольський період; 2) історія татаро-монгольської навали; 3) відновлення культурних зв'язків у XV ст.; 4) історія церковних реформ митрополита Петра Могили.

Навіть такий докладний виклад навчального матеріалу видається недостатнім у процесі опанування агіографічною спадщиною. Це зумовлено низкою причин, а саме:

1. Студентами вивчається агіографія доби Київської Русі-України, хоча агіографічні твори писалися протягом усієї історії церкви в Україні. Потрібно було б простежити канонічні та стилістичні зміни вітчизняної агіографії. Тим більше, що життя створюються і сьогодні, і в них відображається специфіка сучасної літератури.

2. Навчальна програма передбачає вивчення життя як історико-культурного джерела, не наголошуючи на духовному змісті твору.

3. Ознайомлення з життями передбачає вивчення передумов виникнення, періодів розквіту і занепаду, конфесійних особливостей даного літературного жанру.

4. До прочитання запропоновані лише вітчизняні життя, незважаючи на те, що агіографічна традиція притаманна всій європейській літературі (при чому агіографія існує не тільки в християнстві, а й в інших світових релігіях).

5. Майбутні вчителі не орієнтовані до застосування агіографічної літератури в навчально-виховній роботі.

Неможливість вирішення перелічених проблем у рамках курсу «Давня українська література» та загальна неувага до морально-духовного потенціалу життійної літератури в процесі підготовки майбутніх вчителів зумовлює доцільність впровадження курсу за вибором «Агіографія» в межах освітніх програм педагогічних спеціальностей ЗВО.

У сучасній інтерпретації поняття «агіографія» визначається як наукова дисципліна, що вивчає життя святих, богословські та історико-церковні аспекти святості. Життя святих можуть вивчатися з історико-богословської, історичної, соціально-культурної та літературної точок зору. З історико-богословської точки зору життя святих вивчаються як джерело для реконструкції богословських поглядів доби створення

життя, його автора та редакторів, їх уявлень про святість, спасіння, обоження тощо. В історичному плані життя за відповідної історико-філологічної критики виступають як першокласне джерело з історії церкви, так само як і з громадянської історії. У соціально-культурному аспекті життя дають можливість реконструювати характер духовності, соціальні параметри релігійного життя (зокрема, і так звану народну релігійність), релігійні уявлення суспільства. Життя становлять чи не найбільшу частину християнської літератури, зі своїми закономірностями розвитку, еволюцією структурних змістовних властивостей.

Як навчальна дисципліна агіографія представляє двосторонній інтерес: як засіб розвитку професійних навичок і як фактор підвищення морально-етичної культури студентів.

Під час розробки концептуальної основи запропонованого курсу спиралися на твердження, що саме літературно-філологічне вивчення житій є підґрунтям для подальших досліджень агіографії. Це зумовлено тим, що життя пишуться за певними літературними канонами. Будь-яка інтерпретація житійного матеріалу вимагає попереднього розгляду того, що стосується літературного етикету та передбачає вивчення літературної історії житій, їх жанрів, встановлення типових схем їх побудови, стандартних мотивів та прийомів зображення тощо. Наприклад, у такому агіографічному жанрі як похвала святому, що поєднує в собі характеристики життя та проповіді, виділяється досить чітка композиційна структура – вступ, основна частина та епілог. Тематична схема основної частини узагальнює походження святого, народження та виховання, діяння та чудеса, праведну кончину, порівняння з іншими подвижниками. Означені характеристики сягають пізньоантичної доби. Відображення їх у розвитку житійної літератури дає істотний матеріал як історико-літературних висновків.

Набір стандартних мотивів віддзеркалює літературні прийоми побудови біографії і динаміку спасіння (шлях до Царства Небесного прокладений святим). Житіє абстрагує схему спасіння, тому саме опис життя робиться узагальнено-типовим. Сам спосіб опису шляху до спасіння може бути різним, і саме у виборі цього найбільше розрізняються східна і західна агіографічні традиції. Західні життя зазвичай написані в динамічній перспективі, автор ніби простежує, якою дорогою пройшов святий від земного буття до Царства Небесного. Для східної традиції більш характерна зворотна перспектива, перспектива святого, який вже досяг Небесного Царства і з «висот озирає свій шлях до нього». Означена перспектива сприяє розвитку художнього стилю житій, у яких риторична насиченість покликана відповідати незбагненній висоті погляду з Царства Небесного

(наприклад, життя Симеона Метафраста, Пахомія Серба і Єпіфанія Премудрого). Отже, характер агіографічної літератури безпосередньо співвідноситься з усією системою релігійних поглядів, відмінностями релігійно-містичного досвіду тощо. Агіографія охоплює весь цей комплекс релігійних, культурних та власне літературних явищ.

Для майбутнього філолога важливо усвідомити, що від його дослідницької діяльності залежить відродження та розвиток традиції «житієписання» як унікального літературного жанру. Тому при плануванні методичного забезпечення курсу «Агіографія» перевагу надавали пошуково-дослідним методам опанування навчальним матеріалом. Наприклад, студентам пропонується провести лінгвістичний, стилістичний, текстологічний та композиційний аналіз життя. Пропонується також здійснити порівняльний аналіз двох і більше агіографічних творів. При чому спочатку такі твори підбираються так, щоб студент зміг виразно побачити їхню канонічну подібність, а також їх лінгвістичні, стилістичні, композиційні відмінності. Це може бути порівняння життя святих князів страсотерпців Бориса та Гліба та житій новомучеників ХХ ст. З часом, коли студент опанує певні вміння і навички, життя підбираються так, що їх схожість і відмінність виявляються тільки при ретельному вивченні. Так, спочатку авторство житій св. Антонія Печерського та св. Феодосія Печерського приписувалось Нестору Літописцю. Насправді обидва життя написані приблизно одночасно і за дотримання єдиної стилістичної форми. Але при уважному прочитанні очевидним є факт того, що їх авторами були різні люди. Згодом це було підтверджено вченими-літературознавцями.

Можливо, на початку дослідницької роботи студенти зазнають значних труднощів. Це повинно стати їм приводом для вивчення наукових праць, присвячених питанням лінгвістики та літературознавства. На допомогу студентам викладач складає список статей, монографій, дисертацій, щоб надалі вони змогли самостійно займатися збором наукової інформації. Її зміст рекомендується обговорювати на семінарських заняттях, дискусіях та круглих столах, студентських конференціях, присвячених агіографічній тематиці.

Студентам, які опановують іноземну мову та літературу, будуть корисні відомості про зародження та розвиток агіографії написаною мовою, що вивчається. Їм так само будуть цікаві відомості про специфіку перекладу житій з античних мов на мови сучасної Європи, а також переклади з однієї сучасної мови на іншу.

У процесі вивчення «Агіографії» студентам надається можливість прочитати іноземні життя в оригіналі. Слід враховувати, що це пов'язано з низкою труднощів, зумовлених наявністю в літературі даного жанру значної кількості архаїзмів та специфічної церковно-богословської

лексики. При цьому студенти отримують первинний досвід обробки неадаптованого тексту з лінгвістичними особливостями. Прикладом може бути збірка "Життя святих" англійського ченця, а пізніше абата Ельфрика (955-1020), відомого педагога, проповідника, перекладача. Значна кількість рукописів його творів і безліч наслідувань їм свідчать про незвичайну популярність творчості цього письменника аж до XIV ст. Кожна книга Ельфрика, зокрема і «Життя святих», була віхою в історія відповідного жанру писемності англосаксонського періоду.

Якщо викладач і не ризикне знайомити студентів з оригінальними текстами, і використовуватиме переклади, майбутні філологи матимуть нагоду провести літературознавчий аналіз життя, визначаючи структуру тексту, особливості відтворення дійсності та героя, співвідношення прийомів та засобів зображення подій.

Поряд із суто філологічними дослідженнями майбутніх педагогів необхідно орієнтувати на пошуки форм та методів інтеграції життєвої літератури в освітній процес сучасної школи. Адже отримані знання перетворюються на «мертвий вантаж». Програмою курсу пропонується складання конспектів уроків, планування позакласної роботи та загальношкільних заходів. Студентам надається можливість вповні виявити свій творчий та організаторський потенціал. Свої напрацювання студенти зможуть реалізувати вже під час проходження педагогічної практики. Наприклад, силами школярів та вчителів варто організувати театральну постановку за мотивами життєвих святих братів Кирила та Мефодія, присвячену дню слов'янської писемності. Корисними також будуть організація усного журналу «Доброчинність св. Терези Калькутської» та інтерактивної гри «Шляхом св. Якова».

Окрім професійного вдосконалення курс «Агіографія» передбачає розвиток особистісних якостей студента. Ознайомлення з агіографією обумовлено тим, що саме життєписи і твори святих покликані бути прикладом для наслідування. Їхня канонічність і повторюваність вказує на основні шаблі духовного життя особистості. За своїм задумом життя створювалися для того, щоб захоплення особистістю і подвигом святого послужило зразком для наслідування.

Духовне зростання людини визначається наявністю певних моральних якостей, що становлять морально-етичну культуру особистості. До них, зазвичай, належать: сором, сумління, відповідальність, милосердя, доброчинність. В агіографічній літературі перелічені якості позначені найбільш рельєфно і становлять моральну квінтесенцію їхнього змісту. Саме це і є визначальною умовою впровадження агіографії у виховний процес, як школярів, так і студентів.

Можливо наша ініціатива викликатиме певний скептицизм, оскільки не всі студенти сучасних ЗВО ідентифікують себе з християнством, і тому знайомитись із життєписами святих їм не обов'язково. В означеному контексті слід наголосити, що переважна кількість українського студентства визнає свою приналежність до різних гілок християнства. Водночас зауважимо, що у кожній релігії існує поняття «святості», і релігійна традиція зберігає численні сказання про людей визнаних святими. Щодо студентів, які визнають себе вільними від будь-яких релігійних переконань, існує загально визнана сентенція про те, що атеїстичні погляди освіченої людини не звільняють від залучення до культурної спадщини.

Вивчення агіографічної літератури вимагає від викладача духовної зрілості та значної професійної майстерності. Зокрема, педагог має опанувати: здатністю зацікавлювати слухачів проблемами духовного вдосконалення; вмінням організувати свідому діяльність під час ознайомлення з агіографічними творами; готовністю до дискусійного обговорення питань морально-етичного змісту; компетентністю у визначенні етичної квінтесенції життя святого (чи святих); здатністю формувати у студентів позитивне ставлення до життя на основі прикладів, представлених в агіографічній літературі; вмінням інтегрувати морально-етичний потенціал агіографії у процес особистісного зростання студента.

До провідних засад ефективності вивчення курсу «Агіографія» в умовах сучасного ЗВО належать:

- 1) системність досліджуваного матеріалу;
- 2) науковий підхід до проблем порушених у досліджуваних агіографічних творах;
- 3) набуття фундаментальних знань літературознавчого, історичного та релігієзнавчого спрямування;
- 4) використання значної кількості фото, відео та аудіо матеріалів;
- 5) загальногрупове обговорення прочитаного;
- 6) визначення оптимальних шляхів та способів застосування отриманих знань у педагогічній діяльності та повсякденному житті.

Оволодіння вивченим матеріалом пропонованого курсу передбачає перетворення отриманих знань на особисті переконання. Позаяк наявність чіткої гуманістичної позиції щодо проблем етичного змісту, прагнення особистісного та професійного самовдосконалення виступають найбільш характерними показниками ефективності гуманітаризації сучасної вищої освіти.

3. Активізація української агіографії у системі духовно-морального становлення учнівської молоді

Вітчизняна житійна література утверджувала не лише моральний ідеал, але й намагалась збагнути внутрішній духовний світ людини, передусім досліджуючи шлях досягнення і наслідування цього ідеалу. Тут увага зосереджується на внутрішньому світові людини, на змаганні різних поривань, що стаються в душі зображуваного героя. Цей факт дозволяє зробити надзвичайно важливий висновок – у вітчизняній духовності через образ святого утверджуються почуття сумління, ідеал духовної любові, милосердя, співчуття, готовності до самопожертви задля щастя свого ближнього.

Означена квінтесенція вітчизняної житійної літератури надає підстави твердити про її непересічний виховний потенціал. Адже висока моральність кожної людини розкривається насамперед у самовідданому служінні на благо інших. Тому методика морального виховання має сприяти активному духовному життю, постійному вияву розуму, почуттів і волі в діяльності. В свою чергу духовність має виявлятися у суспільно корисному служінні.

Загальновідомо, що духовним світом школяра найперше заволодівають думки та ідеї, які називають величними. Суть цих думок та ідей полягає в тому, що вони відкривають перед вихованцями незнані можливості та окреслюють перспективу необмеженої активної діяльності. Саме «Житія» святих є чи не найкращими зразками духовної та громадянської величі, адже у цих творах зосереджується усі моральні цінності та чесноти. Тому духовне багатство та високу моральність «житій» українських святих необхідно донести до душі учня, враховуючи його вікові та інтелектуальні особливості.

Основною формою морального виховання в школі є урок. Саме на уроках історії, літератури, народознавства і християнської етики знаходять практичне втілення принципи систематичності, послідовності та доступності у формуванні моральної зрілості та духовної досконалості учнівської молоді. Використання житійної літератури на уроках вищезгаданих предметів надає учителю можливість в значній мірі емоційно оживити, урізноманітнити навчальний матеріал; за допомогою вмілого застосування яскравих прикладів почерпнутих з «житій» українських святих, домогтися збудження не лише інтелекту, а й духовної енергії учнів. Сьогодні не існує загальнодержавної програми з предмету «Основи християнської етики», яка мала б бути розроблена і затверджена Міністерством освіти і науки. На даний час вчителі використовують в освітньому процесі лише регіональні методичні посібники з основ християнської етики і моралі.

Аналіз методичного посібника для 1-11 класів, за яким працюють педагоги Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей виявив, що з 320-ти запропонованих тем, лише одна присвячена українським святим (7 клас, тема № 25 «Віночок українських святих»)⁶. Означений стан речей надає нам добру нагоду виступити з пропозиціями, щодо включення в загальнодержавну програму з основ християнської етики вивчення «житій» українських святих в набагато більшому обсязі. Необхідно, щоб житійна література проходила червоною ниткою крізь всі теми даного курсу з 1-го по 11-й клас.

Важливо, що використання житійної літератури на уроках в 1-3 класах повинно бути спрямоване на виховання морально-етичних почуттів, емоцій та рис характеру. Для цього слід на уроках широко застосовувати українську житійну літературу, адаптовану до сприйняття дітьми молодшого шкільного віку. Використовуючи такі методи як оповідь, опис, пояснення, роз'яснення, бесіди, вчитель у доступній, образній та емоційній формі ознайомлює дітей з тими епізодами з «житій» українських святих, які можуть залишити у свідомості дитини яскраві враження про духовну досконалість та подвижницьку діяльність святих. Необхідно знайомити учнів з фрагментами «житій» про роки дитинства та юності тих, кого згодом зараховано до лику святих. На уроках вчитель повинен звернути увагу молодших школярів на моральні чесноти (скромність, чемність, працелюбність, старанність, чуйність, розкаяння та прощення).

Оживити увагу дітей допоможуть демонстрація різноманітного ілюстративного матеріалу у вигляді ікон із зображенням українських святих, картин за сюжетами житійної літератури, репродукції гравюр і фресок. Для цього вчитель може використовувати мультимедійні презентації. Значно урізноманітнити методи використання української житійної літератури можна на уроках з основ християнської етики в 5-9 класах. Це зумовлено тим, що поряд з емоційнообразним сприйняттям у дітей середнього шкільного віку, формується абстрактне мислення. Тому вчитель повинен спрямовувати пізнавальну діяльність учнів на формування морально-етичних понять та знань, спонукати до висловлювання власних думок та суджень на теми добра і зла, любові і ненависті, праведності і гріховності.

Важливе значення для морального виховання дітей середнього шкільного віку має поступовий перехід учителя від репродуктивних до продуктивних форм та методів. Тому на перший план тут виходять форми і методи, які сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках. Найефективнішим для 5-9 класів є метод евристичної та

⁶ Християнська етика: метод. посіб. 1-11 класи. Львів: Свічадо, 2008. 158 с.

катехитичної бесіди. Основною метою бесіди присвяченої «житіям» українських святих є донесення моральних понять, знань та цінностей до свідомості та серця вихованців. Для цього добираються факти, події, ситуації, які дивують й вражають величчю, красою моральної звитяги, і пробуджують почуття нетерпимості до життєвої скверни.

Наступним важливим моментом є використання міжпредметних зв'язків. Адже за допомогою використання навчального матеріалу з історії, літератури, народознавства, вчитель за допомогою актуалізації знань учнів про історичні події, літературні образи, традиції і звичаї домагається кращого засвоєння учнями морально-релігійного змісту та сенсу «житій» українських святих.

Особливої ваги набуває організація самостійної роботи учнів з фрагментами «житій» українських святих, написання переказів та творів на житійну тематику тощо.

Залучення «житій» українських святих у процес морального виховання на уроці значною мірою буде впливати на формування в учнів власної морально-релігійної орієнтації. Відтак наявність даної орієнтації і є шляхом перетворення засвоєних знань у глибокі переконання. Розуміння суті моральних цінностей становлять фундамент морально-етичних переконань. Можна впевнено стверджувати, що саме в образі святого концентруються усі найсуттєвіші риси моралі та моральності.

На якісно новому методичному рівні необхідно проводити уроки з основ християнської етики з учнями 10-11 класів. Позаяк у старшому шкільному віці відбувається завершення становлення особистості учнів, остаточно формуються їх світоглядні позиції та моральні принципи. В цьому віці учні здатні формулювати етичні категорії, мислити не на особистісному, а на суспільному рівні.

За допомогою використання фактологічного матеріалу з української житійної літератури вчитель домагається глибшого усвідомлення старшокласниками змісту етичних категорій «любов», «справедливість», «милосердя», «терпимість», «щастя», «людська гідність», «благочестя», «подвижництво» тощо.

На уроках з основ християнської етики в старших класах вчитель повинен бути свідомий того, що духовне життя учнів осяюється світлом благородної мрії про подвиг. Цю мрію необхідно не тільки схвалювати й зміцнювати, а й треба тривалою та клопіткою роботою готувати молодь до звершення подвигу. Для цього слід використовувати житійну літературу, що сконцентрувала в собі багатоміття духовного і громадянського подвижництва. «Житія» якнайкраще демонструють, що подвиг це не випадковість у житті людини – він закономірне

продовження виявлення її духовного розвитку. Учні повинні усвідомити, що подвиг – реальне втілення ідеалу.

Видається доцільним включити в курс «Основи християнської етики» окрему тему присвячену вивченню «житій» українських святих. В процесі вивчення «житій» присвячених святим періоду Київської Русі потрібно звернути увагу учнів на те, що подвиг ушляхетнює людину. Прикладом духовного подвигу сповнені «житія» визначних українських аскетів Антонія і Феодосія Печерських, Памви затворника, Іова Почаївського та ін. Їх вивчення дозволить краще зрозуміти суть духовного подвигу, побачити його благодію наслідки, усвідомити важливість самовиховання і сприятиме формуванню духовного світу молодій людині.

Впродовж усього курсу з основ християнської етики в 1-11 класах учитель повинен прагнути, щоб моральна ідея розкрита учням в яскравих хвилюючих образах святих, пробуджувала глибокі морально-релігійні почуття. Адже почуття – це духовна енергія того, що визначається як життя переконань, які виявляються у морально обумовлених вчинках.

Важливою ланкою у системі морально-релігійного виховання є позаурочна та позакласна робота в школі. Саме в позаурочний час педагоги отримують нагоду для використання «житій» українських святих у виховному процесі. Морально-релігійне виховання у позаурочний час повинно бути органічним продовженням навчально-виховного процесу. Форми та методи морально-релігійного виховання повинні враховувати вікові особливості та духовні можливості учнів різних вікових груп. Так, у групах продовженого дня в 1-3 класах доцільним є проведення спільних читань та обговорення оповідань з «житій», які справляють на свідомість дітей яскраві емоційні враження. Цінним для образного мислення дітей є творча праця над створенням малюнків на житійну тематику.

Складно переоцінити значення виховних заходів присвячених українським святим та їх подвижницькій діяльності. Вихователь повинен зацікавити учнів долею святих, заохотити та організувати їх до проведення класних годин, святкових ранків, спільного відвідування урочистих богослужінь у дні пам'яті українських святих тощо. Прикладом виховного заходу може стати святковий ранок присвячений життю і діянням великих українських святих Бориса і Гліба, день пам'яті яких відзначається 2 травня.

Значний моральний вплив на учнів неодмінно справлять виховні заходи під назвою «Хто я є для мого молодшого братика, або сестрички», «Подарунок другові», «Мій небесний покровитель» тощо.

Не меншого значення для морального розвитку учнів має позаурочна та позакласна робота у середньому шкільному віці. На цьому етапі морально-релігійного виховання значно ускладнюється та урізноманітнюється методика виховання. Доречним буде застосування таких форм і методів, як: організація дискусій на житійну тематику; підготовка та проведення тематичних вечорів присвячених вшануванню святих українського народу; підготовка радіопередач для шкільної радіомережі; організація паломницьких прощ по місцях життя та діяльності великих українських подвижників; проведення добродійних акцій з нагоди дня пам'яті певного святого.

Стратегічною метою всіх вищезгаданих заходів є виховання в учнів прагнення проводити добродійну та подвижницьку діяльність. Застосовуючи приклад з «житій» святих, необхідно домогтися того, щоб учні отримували моральне задоволення від здійснення добрих справ, мали постійне бажання творити добро і бути потрібними людям.

Особливої майстерності від педагогів вимагає організація позаурочної та позакласної роботи з учнями старшого шкільного віку. В цьому віці учні стають не лише особистостями, а й діяльними громадянами. Так, якщо в молодшому шкільному віці за допомогою застосування прикладу з «житій» українських святих, учні вчать розрізняти добро і зло, а в середньому шкільному віці на основі житійної літератури вони отримують розуміння моральних цінностей та життєві орієнтири, то у старшому шкільному віці учні визначають власну моральну позицію. В цей період свого життя школярі усвідомлюють те, чим є для кожного громадянський обов'язок. Вони усвідомлюють, що означає любов до ближнього, чому слід поважати права і свободу кожної людини тощо.

У позаурочній та позакласній роботі з учнями 10-11 класів доцільним є застосування таких форм, як: спільний перегляд відеофільмів про життя святих; організація науково-практичних конференцій на житійну тематику; написання статей та нарисів, що висвітлюють «життя» українських святих та їх моральне значення для українського народу; залучення учнів 10-11 класів до активної участі в діяльності благодійних громадських організацій.

Означені форми виховної роботи забезпечують зв'язок між школою і громадськістю. Це дає змогу говорити про те, що школа виступає активним і (чи найважливішим) соціальним інститутом, що впливає на підвищення морального рівня українського народу.

ВИСНОВКИ

Вивчаючи «життя», представники теології зосереджують увагу на надприродній сутності феномену святості і доводять ідеалізацію життя

святих поза межі реальності. Вчені-атеїсти намагаються довести пересічність і звичайність цих історичних постатей, повністю заперечуючи їх святість. Ні теологи (абсолютизують ідеальне), ні атеїсти (абсолютизують реальне), ніколи не зможуть належним чином вирішити суперечність між реальним та ідеальним. Лише релігієзнавство, використовуючи діалектичний метод, в змозі вирішити дану суперечність, ідучи шляхом спочатку ідеалізації реального, а потім реалізації ідеального. Отож, можемо стверджувати, що «життя» святих є відображенням реального ідеалу та ідеальної реальності.

Обґрунтовано припущення про те, що значний вплив на духовне відродження суспільства здатна здійснити агіографічна література, що являє собою багатомістовий пласт культурно-історичної і духовно-етичної спадщини. Ознайомлення зростаючого покоління з агіографією обумовлене тим, що саме життєписи і творіння святих покликані бути зразком для наслідування. Їх канонічність і повторюваність вказує на основні рівні духовного життя особи, яка у своєму захопленні подвижництвом святого прагне наслідувати його чесноти.

Оновлення змісту освіти є однією з найактуальніших проблем сучасної педагогічної науки. Вирішення означеної проблеми зумовлене гуманізацією всього життя нашого суспільства й спрямоване на формування людини як особистості. Гуманізація освітнього процесу повинна насамперед сприяти мотивації до самовдосконалення; формування духовних цінностей; самореалізації особистості; спонукати до співробітництва і гуманних взаємовідносин. З цією метою пропонуємо інтегрувати в освітній процес вивчення агіографії, з огляду на її морально-етичний зміст та відображення шляху духовного сходження особистості.

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячене провідним аспектам культу святих у християнській традиції та філософському осмисленню життя і «життя» святих як прояву діалектичної суперечності поміж реальним та ідеальним. Наголошено, що розв'язання означеної суперечності дозволить виявити аксіологічну парадигму у формуванні особистості.

Запропоновано низку рекомендацій з вивчення агіографії студентами педагогічних спеціальностей. Наголошено на важливості реалізації виховного потенціалу життій святих в освітній практиці.

Головним результатом вивчення агіографічної літератури має стати духовне зростання, що виявляється як в повсякденній поведінці, так і в конкретних вчинках. Адже саме практична діяльність якнайкраще відображає духовну сутність людини.

Запропоновано активізувати вивчення української агіографії в контексті навчального курсу «Християнська етика». З цією метою наводиться низка методичних рекомендацій щодо залучення творів житійної літератури у процес формування духовності сучасного українського шкільництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горський В. Святі Київської Русі. Київ: Абрис, 1994. 176 с.
2. Ісіченко І. Друковані видання Києво-Печерського патерика як явище української барокової агіографії. *Українське літературне барокко: зб. наук. праць*. Київ: Наукова думка, 1987. С. 220-243.
3. Лаба В. Патрологія. Львів: Свічадо, 1998. 646 с.
4. Преподобний Симеон Новий Богослов: життя і подвиги значущого духовного лідера православ'я. URL: <https://patriarchia.org.ua/molytva/prepodobnyj-symeon-novuj-bogoslov-zhyttya-i-podvyguznachushhogo-duhovnogo-lidera-p>
5. Християнська етика: метод. посіб. 1-11 класи. Львів: Свічадо, 2008. 158 с.

Information about the author:

Lappo ViolettaValeriivna,

Doctor of Pedagogical Sciences,

Professor at the Department of Pedagogy and Psychology

Kolomyia Educational Scientific Institute of the Vasyl Stefanyk

Carpathian National University

8, Lysenka Str., Kolomyia, 78206, Ukraine